

Dusza, ciało i tabu

Studia nad sakralnością praindoeuropejskiego formantu *u
w łacińskiej terminologii anatomicznej

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3575

Katarzyna Tilgner

Dusza, ciało i tabu

Studia nad sakralnością praindoeuropejskiego formantu **u*
w łacińskiej terminologii anatomicznej

Redaktor serii: Publikacje Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych
Ryszard Kalamarz

Recenzent
Krzysztof Tomasz Witczak

Spis treści

Wstęp / 7

Rozdział 1

Partykuła *u i jej funkcja w języku praindoeuropejskim / 11

Rozdział 2

Cielesne domicilia duszy / 17

2.1. Oniansowski system repartycji duszy / 17

2.2. Refleksy koncepcji Oniansa w wyobrażeniach Rzymian w epoce historycznej / 19

2.3. Refleksy formantu *u w łacińskich nazwach domicyliów duszy / 21

2.3.1. Dusza / 21

2.3.2. Głowa, mózg, szpik i sperma / 25

2.3.3. Włosy / 31

2.3.4. Szczeka, podbródek, broda / 40

2.3.5. Kolano i udo / 43

2.3.6. Paznokieć / 49

2.3.7. Krew / 52

2.3.8. Lędźwie / 62

2.3.9. Penis i jądra / 63

Rozdział 3

Refleksy elementu *u w nazwach części ciała obejmowanych tabu językowym / 67

3.1. Tabu jako zjawisko kulturowe / 67

3.2. Tabu językowe / 69

3.3. Tabu części ciała / 71

3.4. Tabu i magia słowa w kulturze językowej Latynów i Rzymian / 73

3.5. Analiza etymologiczna formacji potencjalnie obejmowanych tabu językowym / 82

3.5.1. Oko / 82

3.5.2. Język / 85

3.5.3. Ząb / 89

3.5.4. Ręka / 92

3.5.5. Prawica / 98

3.5.6. Palec / 101

3.5.6.1. Palec w języku znaków niewerbalnych / 102

3.5.6.2. Kciuk / 107

3.5.6.3. Palec środkowy / 108

3.5.6.4. Palec serdeczny / 109

3.5.7. Śledziona / 111

3.5.8. Wątroba / 123

3.5.9. Żółć i pęcherzyk żółciowy / 132

3.5.10. Serce / 138

Zakończenie / 143

Bibliografia / 147

Wykaz skrótów / 163

Summary / 165

Resumen / 167

Wstęp

W centrum rozważań, które zostaną podjęte w niniejszym studium, znajduje się element językowy **u*, deiktyczny morfem pełniący niegdyś funkcję jednego z praindoeuropejskich formantów słowotwórczych. Ów formant, odgrywający istotną rolę w procesie kształtowania się tematów nominalnych, miał – zdaniem niektórych językoznawców – nie tylko pełnić funkcję strukturalną, lecz także służyć Indoeuropejczykom do zaznaczenia przynależności obiektów oraz zjawisk rzeczywistości pozajęzykowej w obrębie sfery interpretowanej przez nich jako religijna, pozaziemska, tajemnicza i mroczna.

Hipoteza o symbolicznej funkcji elementu **u* została wysunięta w pierwszej połowie XX wieku. Jeden z jej głównych zwolenników, Franz Specht, autor *Ursprung der indogermanischen Deklination* (1944), w którym dokonana została próba rekonstrukcji procesu kształtowania się indoeuropejskich tematów nominalnych, stwierdził, że w języku indoeuropejskim osnowy na *-u* mogły być używane do urabiania nazw o znaczeniu sakralnym bądź obrzędowym. Desygnaty nazw z sufiksem tematycznym **-u-* miałyby denotować także „to, co dalekie, będące po drugiej stronie, związane z niebem i światem pozaziemskim” (Specht 1944, s. 303). Taka funkcja formantu **u* nie miała być przypadkowa, jako że ów element pełniłby w prajęzyku funkcję wyraziciela tzw. *deixis 3*, tzn. *deixis* oddalenia. Dowodem na związek formantu **u* z zamianką *deixis 3* było według Spechta jego częste wykorzystanie do

urabiania nazw desygnujących organy wewnętrzne, które postrzegano jako dalekie, znajdujące się poza zasięgiem wzroku (SPECHT 1944, s. 304–305). Element **u* miał zdaniem Spechta, a także współczesnego mu badacza Wilhelma Haversa, występować również w nazwach części ciała konotujących wyobrażenia charakterystyczne dla obszaru *sacrum*: „element *u* przyjął także funkcję służącą do wyrażania przynależności do sfery świętości, do wskazywania na charakterystyczne jej cechy, mianowicie nadzwyczajną moc. Wpisuje się w to względnie częste wykorzystanie osnów na *u-* w nazwach części ciała, które jak mówi sam Specht, mogły być postrzegane jako nośniki nadprzyrodzonej siły” (HAVERS 1946, s. 61).

Koniektury Spechta były dyskutowane przez uczonych, którzy nader często poddawali je krytyce. Zanegowanie teorii Spechta i jej zwolenników nie wydaje się jednak uprawomocnione, jeśli nie znajduje uzasadnienia w badaniach językowych popartych tekstami szeroko pojętej kultury. Problematyczny wydawać się może jednakże *modus operandi* i związane z nim wyekscerpowanie z korpusu słownikowego nazw, w strukturze których powinno oczekiwać się refleksów formantu **u*. W których częściach ciała należałoby bowiem doszukiwać się istniejących niegdyś wyobrażeń o ich związku ze sferą religijną, obrzędową, nieśmiertelną i pozaziemską?

Na to pytanie może odpowiadać Richard B. Onians, który w swoim studium *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretations of Greek, Roman and Kindred Evidence also of some Basic Jewish and Christian Beliefs* dokonał próby rekonstrukcji wyobrażeń Praindoeuropejczyków dotyczących koncepcji duszy i jej rozlokowania w poszczególnych częściach ciała. Owa dusza, interpretowana przez ONIANS (1988, s. 196) jako „duch przenikający do substancji płynnej” (*the informing spirit in the fluid*) oraz wehikuł życia i prokreacji, miała być w społeczeństwach pierwotnych chroniona jako święta systemem zabezpieczeń.

Do analizy lingwistyczno-kulturowej należałoby zatem włączyć nazwy części ciała, które ze względu na postrzeganie ich jako siedliska duszy uważano za szczególnie ważne i wyjątkowe. Ponadto wydaje się również uzasadnione uwzględnienie w niniejszym studium nazw, które ze względu na swoje znaczenie mogły być obejmowane zakazem

tabuistycznym. Jak zauważył bowiem HAVERS (1946, s. 61), to właśnie w nazwach obiektów tabuizowanych, obdarzonych nadprzyrodzoną mocą mógł znaleźć się formant **u*.

Ustalenia tej pracy mogą zostać w każdej chwili zweryfikowane przez nowe odkrycia językowo-kulturowe. Determinowane jest to usytuowaniem czasowym epoki, która znajdzie się w centrum naszej uwagi, a także znaczną nieprzewidywalnością rozwoju językowego. Hipotetyczność wyników badawczych nie powinna jednak skazywać próby weryfikacji wywodów Spechta oraz Haversa na naukowy niebyt, tym bardziej jeśli uzyskałaby potwierdzenie w faktach wewnątrzjęzykowych i pozajęzykowych.

Zawarte w pracy tłumaczenia tekstów obcojęzycznych, o ile nie podano inaczej, zostały wykonane przez autorkę niniejszego studium. W przypadku gdy strategia i technika tłumaczeniowa zastosowana przy tłumaczeniu tekstów antycznych nie pozbawiła tekstu polskiego istotnych elementów merytorycznych bądź nie miała charakteru kontrowersyjnego, zostały przytoczone teksty polskich tłumaczy.

Wykaz skrótów

afrz.	– afroazjatycki
ang.	– angielski
arab.	– klas. klasyczny arabski
aw.	– awestyjski
bret.	– bretoński
bsł.	– bałtosłowiański
bułg.	– bułgarski
cymr.	– cymryjski
fr.	– francuski
germ.	– germański
goc.	– gocki
gr.	– grecki
het.	– hetycki
hiszp.	– hiszpański
ie.	– indoeuropejski
irl.	– irlandzki
it.	– italski
lit.	– litewski
luw.	– luwijski
łac.	– łaciński
łot.	– łotewski
niem.	– niemiecki

nostr.	– nostratycki
orm.	– ormiański
pelazg.	– pelazgijski
pol.	– polski
pers.	– perski
pie.	– praindoeuropejski
prcelt.	– praceltycki
prgerm.	– pragermański
prit.	– praitalski
psł.	– prasłowiański
ros.	– rosyjski
scs.	– staro-cerkiewno-słowiański
sem.	– semicki
sgd.	– sogdyjski
skr.	– sanskryt
stang.	– staroangielski
stind.	– staroindyjski
stirl.	– staroirlandzki
stisl.	– staroislandzki
stnord.	– staronordyjski
stpr.	– staropruski
stsaks.	– starosaksoński
stwn.	– staro-wysoko-niemiecki
toch. A	– tocharski A (wschodniotocharski)
toch. B	– tocharski B (zachodniotocharski)

Katarzyna Tilgner

Soul, Body and the Taboo

On the Sacred Nature of the Pre-Indo-European Formative *u
in Latin Terminology Regarding Anatomy

Summary

The author of the monograph *Soul, Body and the Taboo* investigates the hypotheses of two German scholars of the first half of the 20th century: Franz Specht and Wilhelm Havers, according to whom, one of the Pre-Indo-European formatives—the formative *u—was at its roots deeply connected with the sacred and the supernatural. For that reason, the formative was included in the words denoting objects of sacred, dangerous, supernatural or taboo nature. In her search of the echoes of the formative *u, the author focuses predominantly on the analysis of those body parts which, according to the English philologists James G. Frazer and Richard B. Onians, were supposed to be regarded by the Pre-Indo-Europeans as the vessels of the soul, the main object of the taboo. Apart from that, the author analyses the names of organs which played vital parts in the practices of the haruspices, as well as those body parts which could arouse fear due to either the virulent forces residing within them or magical and apotropaic character. The etymological study focuses first and foremost on Latin nomenclature. However, the author refers also to Pre-Indo-European nomenclature and the current state of other Indo-European languages. The etymological analysis is further strengthened through the cultural study of the beliefs and superstitions of ancient Romans, which they might have inherited from their ancestors.

Key words: taboo, body and soul, Pre-Indo-European language, Latin, morphology

Katarzyna Tilgner

Alma, cuerpo y tabú

Los reflejos del formante indoeuropeo **u*
en los nombres de las partes del cuerpo en latín

Resumen

La autora del libro *Alma, cuerpo y tabú* intenta verificar la veracidad de las hipótesis de Franz Specht y Wilhelm Havers, lingüistas alemanes de la primera mitad del siglo XX. Según ellos, uno de los formantes indoeuropeos **u* conllevaría en el pasado profundo el matiz de lo sagrado y sobrenatural. De ahí que se lo incorporara en los nombres de los objetos sagrados, peligrosos, dotados de una fuerza mágica o pertenecientes a la esfera del tabú. La búsqueda de los reflejos del formante **u* se enfoca en los nombres de las partes del cuerpo consideradas según los estudios de los filólogos ingleses James G. Frazer y Richard B. Onians como portadores del alma, objeto tabú por excelencia. La autora del estudio no omite también los nombres de los órganos examinados en las prácticas de los harúspices así como los que designaban a las partes del cuerpo que suscitaban pavor por su fuerza maliciosa o posible efecto mágico-apotropaico. En el libro se hace hincapié en las palabras latinas, pero no sin referirse también a sus equivalentes en otros idiomas indoeuropeos. El análisis etimológico se ve acompañado por el estudio de las creencias y supersticiones de los romanos heredadas quizás de la época indoeuropea.

Palabras clave: tabú, cuerpo y alma, idioma protoindoeuropeo, latín, morfología

Redaktor
Mariola Massalska

Projekt okładki
Aleksandra Gaździcka

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Marzena Marczyk

Łamanie
Edward Wilk

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3165-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3166-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 10,5. Ark. wyd. 10,0.
Papier offset. III kl., 90 g. Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław